

Kovács András

El Camino erdélyi zarándokai

A homoródjánosfalvi¹ szentély gyámköveiről

A középkori magyarországi művészetnek azok a végvidékei, amelyeket később is sorozatosan elkerültek a nagy fellendülések, gyakran lepik meg a kutatót olyan emlékekkel, amilyenekre a tehetősebb vidékeken végbement sorozatos igényváltások, átépítések következtében nem számíthat. Ezt a gondolatot Marosi Ernő a mai Magyarország falusi templomairól szólva évtizedekkel ezelőtt már megfogalmazta,² s megállapításai megszorítások nélkül kiterjeszthetők Erdélyre is. Egy ilyen, korántsem egyedi, de jelenleg csupán a periférián kimutatható jelenségre szeretnénk felhívni a figyelmet a következőkben.

Az egykori Udvarhelyszéken fekvő Homoródjánosfalva unitárius temploma kétségtelenül középkori eredetű.³ A korábbi kutatások eredményeit áttekintve úgy tűnhet, hogy az 1448-ban először említett Nagy-Homoród menti falu⁴ plé-

¹ Ionești, Brassó megye, Románia.

² Marosi Ernő: *Magyar falusi templomok*. Corvina, Budapest, 1975. 8.

³ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I–VI. Pest, Budapest, 1868–1873. I. 170., <http://www.mek.oszk.hu/04800/04804/index.phtml> – Balogh Jolán: *Erdélyi renaissance*. I. Kolozsvár, 1943. 98, 255. 120–123. kép. – Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 143–150., <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=797> – Entz Géza: Erdély építészete a 14–16. században. EME, Kolozsvár, 1996. 141, 199, 200., <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=785> – Lángi József–Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések*. 2. ÁMRK, Budapest, 2004. 43. – Jékely Zsombor–Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Értékmentés a Teleki László Alapítvány támogatásával. Szerk. Kollár Tibor. TLA, Budapest, 2008. 120–133.

⁴ A pápai tizedjegyzék egyesek által Jánosfalvával azonosított *Villa Eyanis* nevű települése valójában a Segesvár mellett fekvő Héjasfalvával azonos. Vö. Erdélyi Okmánytár/Codex Diplomaticus Transsylvaniae II. 1301–1339. Regesztákkal és jegyzetekkel közzéte-

bániatemplomát még a 13. században megépítették, 1522 táján pedig bővítették volna. Ezt a szinte másfél százada megfogalmazott s a templom románkori eredetét valló elképzelést azonban a ma látható építészeti részletek egyáltalán nem igazolják.

A dombtetőn álló, torony-hajó-szentély térfűzésű templomot támpillérekkel is megtámasztott, ovális alaprajzú cinteremfal övezi. A templom középkori alakjának felidézése érdekében el kell tekintenünk nyugati tornyától, amelyet 1749-ben építettek, a déli oldalához ragasztott modern (1788 utáni) portikusztól és a mai szószekére, illetve keleti karzatára vezető lépcsőktől, amelyek közül az előbbi részben a középkori sekrestye pusztulását is magyarázza.

Ha ezektől a toldásoktól eltekintünk, akkor előttünk áll a háromszakaszos hajó és a vele egyező szélességű, a nyolcszög három oldalával záródó, kissé szabálytalan alaprajzú szentély. Mindkettőt szabályosan kiosztott, s a boltszakaszokkal nagyjából megfeleltetett⁵ támpillérek fogták körül.⁶

Mindkét térrészt boltozták. Kúp alakú, gyűrűkkel tagolt gyámokra támaszkodnak a hajó hálóboltozatának kétszer hornyolt bordái, míg a szentély valamivel alacsonyabb, egyszer hornyolt kerámia bordákkal alakított hálóboltozatát az előbbinél mutatósabb, pajzzsal díszített, gúla alakú gyámok tartják.

A hajó románkori keltezésére vonatkozó vélekedés a templom nyugati bejáratának félköríves záródású, erősen tagolt, de primitív faragású és igen sérült keretére támaszkodik.⁷ Részletei – mint a vájatok közé fogott pálcás, a keret vállzónájában is folyamatos profil – arra utalnak, hogy legkorábban a kései gótika utolsó évtizedeiben készülhetett ez a faragvány.⁸ A hajó déli portikusztát egy ugyancsak késő gótikus, szemöldökgyámos ajtókeret védelmére építették. Ennek

szi Jakó Zsigmond./Ad edendum in registis preparavit notisque illustravit Sigismundus Jakó. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2004. 1142. sz.

⁵ A templom Dávid László: i. m. 144/135. által közzétett alaprajza a szabálytalanságokat kissé eltúlozza. Pontos felmérés hiányában gyarló eszközökkel végzett ellenőrzésünk során az általa közzétett alaprajzon a szentély nyugatról számított második déli gyámjának a helyzetét vizsgálva úgy találtuk, hogy nem méteres, hanem alig 20 cm-es az eltérése a támpillér tengelyéhez viszonyítva.

⁶ 1788-ban még 14 támpillért számoltak meg a vizitátorok, számuk arra utal, hogy a hajót is szabályosan kiosztott támpillérek vették körül. Vö. Unitárius Püspöki Vizitáció. 622. Id. Dávid László: i. m. 148.

⁷ Nagyon kis méretű felmérési rajza Dávid László: i. m. 145/136. ábra.

⁸ Az erdélyi emlékanyag keltezésében mind a mai napig erősen kísért az a régen meghaladott, a 19. századból öröklött tévhit, amely minden félköríves záródású keretelést a romanika korába utalt. Ez a törekvés a magyarázata egy sor hibás, protokronikus keltezésnek.

kialakítása, szarköveinek késői, már a reneszánszra valló, kimás profilja kétségtelesenül a 16. század elejére mutat.⁹ Hasonlóképpen késő gótikus faragvány, szarkő (?) részletét ágyazták be másodlagosan a déli portikusz lábazati falába: szabad felületének pálcával alakított élét egy vajatok közé fogott, kettéágazó pálcá kíséri.

Tekintettel tehát a gótikus szerkezetre – a kizárólag késő gótikus részletekre is, amelyek valamennyien a 16. század elejére látszanak utalni – a hajó románkori eredete semmivel nem bizonyítható. Így pontosabb keltezése is a szentély részleteiből adódik: késő gótikus jelenség a hajóéval egyező szélességű szentély,¹⁰ s az építés vagy átalakítás egyidejűségére utal a két térrészt fedő boltozat azonos technikájú megoldása. A magasabb hajó keleti és az alacsonyabb szentély nyugati gyámkövei sarkosan illeszkednek a csúcsíves záradéku diadalívhez. A diadalív jelenlegi vállkövei és északi szárának aszimmetrikus, karéjos megoldása a szószék (1802) kialakításának a következménye, így jóval későbbi fejlemény. A szentélyt, szemöldökgyámos keretű, szerény tabernákuluma mellett, két évszámos felirat is keltezi: egyik gyámkövébe az 1522-es évszámot vésték, s ugyanezt az évszámot festették az északi oldal ma már feltárt, töredékes falképsorozatának nyugati kompozíciójába is. A feltárt falképek a restaurátor megállapítása szerint röviddel a boltozás után készültek, színeikre pedig a gyámköveket díszítő pajzsokon is ráismerünk.¹¹

A templomra vonatkozó írásokban közkeletű románkori keltezést elvetve arra kell tehát gondolnunk, hogy a 16. század első negyedében jelentős átépítésen – nyilván bővítésen – esett át a falu középkori temploma,¹² amelynek korábbi formájáról így, ásatás és falkutatás nélkül semmit nem tudunk.

A szentély gyámkövein domborodó ábrázolások sorozata viszonylag régen magára vonta a kutatók figyelmét. A szentélyboltozat a leírt szerkezetnek megfe-

⁹ Dávid László: i. m. 145/137. ábra.

¹⁰ A térség középkori templomai közül Dálnokon, Esztelneken, Homoródszentmártonban, Kézdiabíson, Lemhényben, Nagyajtán, Sepsiszentgyörgyön, Zabolán találunk hasonló térszerkezetet, s az idézett esetek mindenikében bizonyítható vagy legalább valószínűsíthető egy 16. század eleji újjáépítés, átalakítás. Vö. Gyöngyössy János–Kerny Terézia–Sarudi Sebestyén József: *Székelyföldi vártemplomok*. Budapest, 1995. Passim.– Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 157 skk. – Tüdős S. Kinga: *Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században*. Háromszéki remplomvárak. Püski, Budapest, 1995. Passim.

¹¹ Jékely Zsombor–Kiss Lóránd: *Középkori falképek Erdélyben*. Értékmentés a Teleki László Alapítvány támogatásával. Szerk. Kollár Tibor, TLA, Budapest, 2008. 120–133. – A feltárás előtt Dávid László: i. m. és Lángi József–Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések*. 2. ÁMRK, Budapest, 2004. 43. foglalkozott a falképekkel.

¹² A templom korábbi meglétét esetleg az 1481-ben öntött harang bizonyítja.

lelően tíz, fordított gúla alakú gyámkőre támaszkodik. Ezeket a megrendelők és a kivitelező kőfaragó szándékai szerint csücskös talpú tárcsás pajzsokkal díszítették, a pajzsformák azonban a kőfaragó kezén leegyszerűsödtek, körvonalaiuk szinte szimmetrikussá alakultak, előképükre csupán felső sarkaik eltérő formája utal. A pajzsokon címerszerű ábrázolások és emblémák domborodnak. Ezeknek az értelmezésével azonban – noha Orbán Balázs óta többen is leírták és reprodukálták részleteiket – a kutatás mindeddig adós.¹³

Dávid László leírását követve, a szentély délnyugati sarkától kiindulva s az óramutató járásával ellentétes irányban haladva a következő ábrázolásokat találjuk:

1. A Dávid László által „szívalakból felfelé kiálló nyílhegyként” leírt kompozíció leginkább egy fordított ómegából kiálló nyílhoz hasonlít. 2. Jobbharánt állású, nyíllal átütött szív. 3. A Dávid László által „tőr, mellette még egy fegyver”-ként értelmezett ábrázolás tulajdonképpen egy aránytalanul rövid botra akasztott tarisznyát ábrázol. 4. A zöld (?) pajzsban lebegő „liliomos korona” fölé vésett 1522-es évszámot a bordákhoz hasonlóan angolvörösre színezték. 5. Négyszirmú rózsza díszíti a következő, a társainál valamivel nagyobb méretű pajzsot, amelynek bal felső sarkába kőfaragójegyet véstek. 6. A Dávid László által „barázdált cseppalak”-ként leírt motívum egy kagyló. 7. Ugró mókus (?). A viszonylag hosszú farokkal, függőleges testtartással jellemzett, szembeforduló fejű állat ábrázolása annyira kezdetleges, hogy egyértelmű meghatározása lehetetlen. 8. Zölddel vágott¹⁴ pajzsban haránt állású, élével balra fordított tört (inkább aránytalanul kis méretű szablyát!) markoló kéz. 9. Zöld pajzsban haránt állású gerezdes buzogányt markoló kéz. 10. Ágról szárnyra kapó, balra forduló madár.

Ezeknek a címereknek a tulajdonosai a templomépítés vagy -átalakítás előmozdítói, a középkori székely település jelentősebb birtokosai, plébánosa, esetleg Udvarhelyszék főemberei lehettek, azonosításuk azonban aligha remélhető. A településre vonatkozóan a 16. század második feléig nem rendelkezünk adatokkal, így olyan nevekkel sem, amelyek alapján a címerek azonosítása megkísérrelhető lenne. Az eddigiek során csupán a „mókusos” pajzsban vélték egyesek Thuróczi Miklós erdélyi alvajda címerére¹⁵ ismerni. Jellemző ennek a próbálko-

¹³ Balogh Jolán: i. m. 98, 255. 120–123. kép.

¹⁴ Csak az északi falon konzervált falképek alatti gyámkövek letisztított felületein fedezhetők fel az eredeti kifestés nyomai, a pajzs felső felének a színét nem ismerjük, a zölddel vágott mező felső határát viszont fekete vonallal is hangsúlyozta a festő.

¹⁵ Turócszentmártoni Thuróczy. Vö. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wapenbuch. Der Adel von Ungarn. Bd. I–V. Nürnberg, 1893. S. v. – Lestyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai*. I. Gyulafehérvár, 2000. 303.

zásnak a kilátástalanságára, hogy Orbán Balázs ugyanezt a címerállatot még kutyának nézte. Valóban, elég egyetlen pillantást vetnünk a nem túl sikerült ábrázolásra, hogy ráébredjünk: medvétől mókusig jóformán bármilyen állatot belemagyarázhatunk ebbe a primitív formába. Nem támogatja ugyanakkor ezt az azonosítást az évszám sem: a familiárisként Erdélybe került és a vajdai kancellária kialakulásában jelentős szerepet játszó hivatalnok-alvajda 1517-ben ugyanis elhagyta Erdélyt, és tudomásunk szerint többé nem is tért vissza.¹⁶ Így címerének felidézése 1522-ben anakronisztikus lett volna. Hasonló a helyzet a második címerrel is: ettől csupán a nyílvevessző vízszintes irányában különbözik az 1495-ben emlegetett Lábatlani János székely ispáné,¹⁷ de éppen a nagy időkülönbség miatt ez az azonosítás sem elfogadható. Mérete és az együttesben elfoglalt helye alapján kiemelt jelentőséget kellene tulajdonítanunk a rózsás pajzsnek is, esetében azonban annyira elterjedt címeralakról van szó, hogy viselőjének azonosítására aligha számíthatunk. Ennek a pajzsnek a bal felső sarkában mellékesen megjelenik egy bevéselt polgári jelvény is, amelyet kőfaragójegyként, a faragványokat készítő kőfaragó szignójaként értelmezett már Balogh Jolán is. Valószínűnek látszik, hogy a kőfaragójegy tulajdonosa egyúttal a templom 1522-es gótikus átalakításának a mestere lehetett.¹⁸ Jegyének feltűnése nem céhes követelményekből, inkább kézműves öntudatból fakadt, s az is lehetséges, hogy helybélivel van dolgunk. Kora újkori adatokkal igazolható ugyanis, hogy a környék híres és keresett kőbányája kitermelt egy kőfaragókból/kőművesekből álló réteget.¹⁹ Ez a 17. századi állapot talán visszavetíthető a kései középkorra is.

¹⁶ Jakó Zsigmond: *Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején*. In Jakó Zsigmond: *Könyv, írás, értelmiség*. Tanulmányok Erdély történetéhez. Kriterion, Bukarest, 1976. 43–44.

¹⁷ Vö. J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. Bd. I–V. Nürnberg, 1893. S.v.

¹⁸ Hasonlóképpen jelölte munkáit, egy átmetsződő pálcátagos csúcsíves és egy másik, egyenes záródású keretet a dálnoki templom 1526-os átalakításának a mestere is.

¹⁹ 1646-ban Bethlen János saját homoródmonti kőműveseit küldte segíteni Kolozsvárra: „Az Homorod mellől Bettlen Janos Uram jószágábóll jötenek öt kőművesek, aznap az bányában vittük őket kőhánni, ők praetendálván, hogy az urok őket nem arra külte, hanem kőfalt rakni. Fizettünk nekik aznap napszámot f. 1. d. -. Haza bocsátván őket, adatott Bíró Uram és az Becsületes Tanács nekik talpok munkájában f. 1. d. 80.” Az Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága – Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj. Kolozsvár Város Levéltára. Számadások, 1646. április 14.: 24. kötet XV. csomó 751. – Orbán, I. 170.: „Fentebb a Köveshegy oldalában pompás kőbányák vannak; a könnyen pattintható s szilárdsága mellett könnyen faragható finom szemcsés homokkővel nagy kereskedést űznek a jánosfalviak s azt Kőhalomig, Udvarhelyig, sőt tovább is elhordják. A kőfaragás mestersége annyira fejlődött, hogy sírköveket, oszlopokat is készítenek.” – A jánosfalvi

Nézetünk szerint a fentebb elősorolt ábrázolások értelmezésében döntő jelentősége van a harmadik és hatodik pajzsnek, melyekkel kapcsolatban eltérő véleményekkel találkozunk. Az előbbit díszítő domborműves kompozíciót Orbán Balázs is reprodukálta, de nem értelmezte, Dávid László pedig, mint fentebb láthattuk, fegyverekként írta le. Valójában a középkori zarándokok közismert jelvényeiről van szó: hegyes végű, külön alakított markolatrésszel és kampóval is ellátott zarándokbotról, illetve a rá akasztható tarisznyáról, melynek a faragványon a rojtjai is megfigyelhetők. Az előbbi kampó nélküli változata jóformán minden zarándokábrázoláson feltűnik, kampós változatának az ábrázolása az arányviszonyok miatt valamivel ritkább, de még így is gyakorinak tekinthető.²⁰

Indulásukkor a zarándokok a plébániatemplomban meggyóntak, misét hallgattak és áldoztak. A szertartás végén a misét végző pap nemcsak őket, hanem utazásuk sajátos kellékeit/jelvényeit, a botot és a tarisznyát is áldásban részesítette. A tarisznyát „a tiszteletreméltó kereszt jelével” látták el. A megáldott kellékeket a következő szavakkal adták a zarándok kezébe: „Vedd ezt a tarisznyát, zarándokságod jelét, hogy az Isten által rendelt úton haladva szent jó angyal kíséren téged, és áldja meg ajándékaidat az Atya, Fiú és Szentlélek nevében. Vedd Isten támogatásának botját, hogy képes legyél kitartani és a bölcsesség útján, az igazság ösvényén járni, és örömmel térj vissza házádba az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében.”²¹

kőbányát már a rómaiak is használták, innen szállították a kőanyagot a homoróddaróci templom építésére is. Vö. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 149. – A jánosfalvi templom 1817–1824 közötti javításakor a kőművesmunkát szintén helybeli, a szomszédos homoródkarácsonyfalvi Benkő Mihály végezte. Vö. Dávid László: i. m. 148.

²⁰ Merész Károly burgundi herceg Dijonban őrzött zászlaján. Vö. *Lexikon der Christlichen Ikonographie*. Begründet von Engelbert Kirschbaum S.J. Hrg. von Wolfgang Brauenfels. Bd. 7. Herder, Freiburg in Breisgau, 1994. Abb. 28/2. Későbbi, de a középkori formákkal teljesen egyező ábrázolása Cesare Ripa 1603-as kiadású *Iconológiájában*, s.v. *Esilio*, Fra Ignazio Danti Perugino (1536–1586) atri-i püspök művére hivatkozó metszeten: Ripa, Cesare: *Iconologia...* Ford., jegyz., utószó Sajó Tamás. Balassi, Budapest, 1997. 172.

²¹ Az áldás Magyarországon elterjedt változatát lásd Zalán Menyhért: *A Pray-kódex benedictiói*. Magyar Könyvszemle 1927/I–II. 48. „Accipe peram signum peregrinationis tue, ut per uiam mandatorum dei currens angelus sanctus bonus comitetur tecum et benedicat munera tua in nomine patris et f. et sp. Accipe baculum consolacionis dei, ut possis sustentari atque incedere per uiam sapientie et per semitam iusticie reuertaris ad propriam domum tuam cum gaudio in nomine patris et f. et s”. Az általa kiadott latin szöveg id. magyar fordítását lásd Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. História-MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 2003. 107.

A hatodik pajzson nem barázdált cseppalakot, hanem a *Pecten Jacobaeus* L. rendszertani nevű fésűs- vagy zarándokkagylót ábrázolták. Ezt a 10–20 cm-es nagyságú tengeri kagylót szerte a Mediterraneumban ivóeszközként használták az úton járók, utóbb id. Szent Jakab apostol egyik attribútuma lett.²² A zarándokként ábrázolt apostol puha kalapját díszíti többnyire, s mert zarándokjelvényként árulták, az ő compostelai sírját felkereső zarándokoknak is jelvénye, jámborságuknak beszédes, messziről felismerhető jele lett.

Ezeknek a tárgyaknak a pajzsok faragványain való megjelenítése egy nálunk jóformán csak az utóbbi években méltatott, igen fontos középkori társadalmi jelenség, a zarándoklatok történetéhez kapcsolódik.²³ Erdélyi harangöntésről szóló dolgozatában Benkő Elek hívta fel újabban a figyelmet a középkori zarándokjelvények és -érmék harangokon kiöntött másaira.²⁴ Amint vizsgálatából és a kérdést taglaló gazdag szakirodalomból kiderül, ezeknek a jelvényeknek védő-bajelhárító képességeket tulajdonítottak, úgy gondolták, hogy a felkeresett szent- és mártírsírok csodatevő erejét őrzik, így többek között harangokba öntötték vagy házfalra akasztották, hogy megvédje hordozóját minden baj ellen.

Bár a Benkő Elek által ismertetett ábrázolások között olyan példával, amely El Caminót idézné, nem találkozunk, munkája a mi szempontunkból inkább azért fontos, mert útmutatással szolgált a harangok díszítéseéhez nagyon is közel álló jánosfalvi faragványok értelmezésére.

A bevégzett zarándoklat bizonyosságaként sokszor a zarándokbotot is a templomnak ajánlották,²⁵ joggal gondolhatjuk tehát, hogy a szóban forgó faragványok is bizonyosságokként készültek: a homoródjánosfalvi templom általunk csak kőbe faragott címerükről ismert patrónusai a 16. század elején egy nagy compostelai zarándoklattal összefüggésben kezdtek templomuk késő gótikus átalakításához,

²² Helyesen, kagylóval azonosította Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. I. Budapest, 1943. – Kakucs Lajos: *Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon*. Budapest, 2006. 269. A Szent Jakab kagylójaként értelmezett ábrázolás okán Homoródjánosfalvát is beemelte adattárába.

²³ Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. METEM (utánnymás), Budapest, 2000. – Csukovits Enikő: A római Szentlélek-társulat magyar tagjai (1446–1523.) *Századok* 134/2000. 211–244. – Csukovits Enikő: *A lovagi zarándoklat*. *Történelmi Szemle* 2001/1-2. 33–42. – Csukovits Enikő: *Bűn és bűnhődés. Vezeklő zarándoklatok a középkori Magyarországon*. *Századok* 2002/2. 303–326.

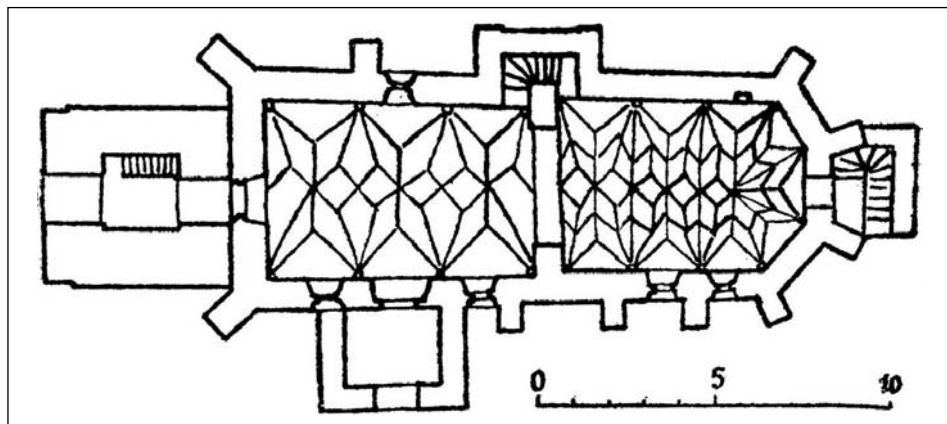
²⁴ Benkő Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelõmedencéi*. Teleki László Alapítvány, Budapest–Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002. 187–191.

²⁵ Zalán Menyhért: *A Pray-kódex benedictiói*. *Magyar Könyvszemle* 1927/I–II. 48. Idéz egy vizitációs bejegyzést, amely szerint a lóki (Sopron vm) templomban 1674-ben a vizitátorok „16 baculi pro peregrinantibus violacei coloris cum stellis ornatí” találtak.

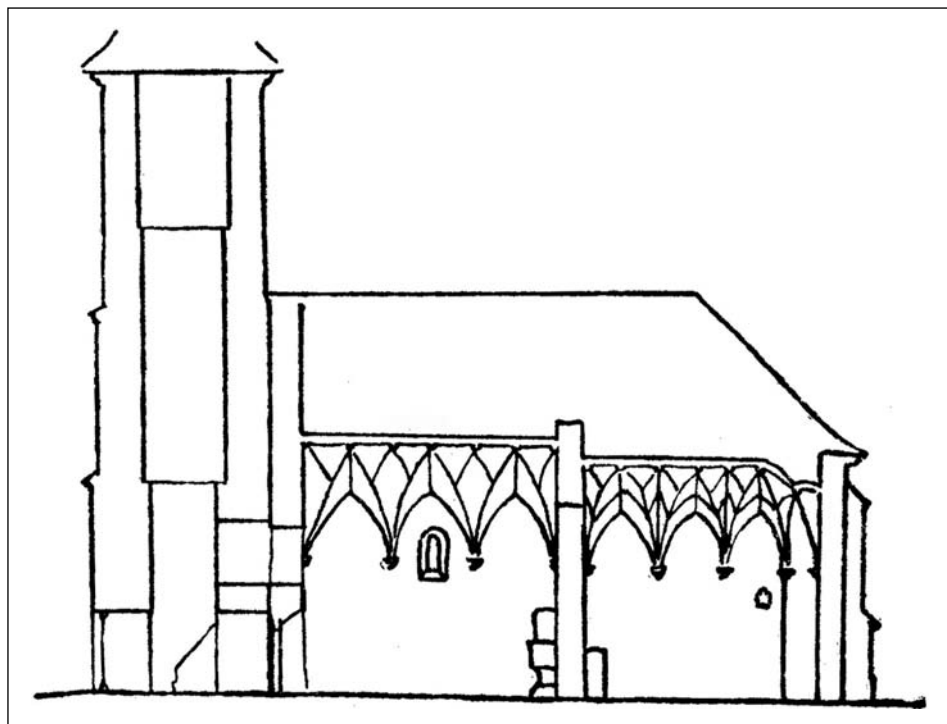
s vállalkozásuk emlékéit a szentély gyámkövein meg is örökítették. Id. Jakab apostol kagylós emblémájának és a zarándokkészségeknek így emlékeztető és bajelhárító szerepe egyaránt lehetett.

A távoli Santiago de Compostela – noha a magyarországi zarándokokat a 15. században kelt ottani források a jelentős létszámra valló negyedik vagy ötödik helyre sorolják – nem tartozott az erdélyi zarándokok legkedveltebb úticéljai közé.²⁶ Amennyire ma megítélhetjük, tájainkról többen indultak a közelebbi Róma, Aachen és Közép-Európa nagy zarándokhelyei felé. Minthogy 1522-ben Homoródjánosfalván a szentély s valószínűleg a hajó építése, átépítése is befejeződött, sőt a szentély kifestése is elkészült, valószínű, hogy a költséges nagy utazásra korábban, akár évekkel a templom nem kevésbé költséges átépítése előtt sor kerülhetett. Arra gondolunk, hogy leginkább valamelyik compostelai szentév – azoknak az éveknél egyike, amelyekben Szent Jakab halálának napja (július 25.) vasárnapra esett – gyakorolható akkor a vonzerőt a jánosfalviakra, hogy elinduljanak a nagy útra. Így, ha valaki rászánná magát a fennmaradt, de helyi források szerint lejegyzett nevekből álló zarándoknévsorok kutatására, elsősorban az építkezést megelőző szentévekben, 1507-ben, 1512-ben vagy 1518-ban kelle-ne keresnie Homoródjánosfalva zarándokait El Camino vándorai között.

²⁶ Csukovits Enikő: *Középkori magyar zarándokok*. História–MTA Történettudományi Intézete. Budapest, 2003. 145. – Schuller, Richard: *Pilgerfahrten im Mittelalter aus Ungarn und aus dem Siebenbürger Sachsenlande nach berühmten Gnadenorden*. In Festschrift für Bischof D. Dr. Friedrich Teutsch. Honterus, Hermannstadt, 1931. 322. Id. Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. METEM (utánnomás), Budapest, 2000. 113/3., 118. jzet. 1493-as brassói adat szerint a gyóntatók híveiket bűneik bocsánatáért a közeli kerci kegyhelyhez, vagy pedig Rómába, Mariazellbe, Lorettóba, illetve Compostelába szokták küldeni.

1. Homoródjánosfalva. Az unitárius templom alaprajza. Dávid László után

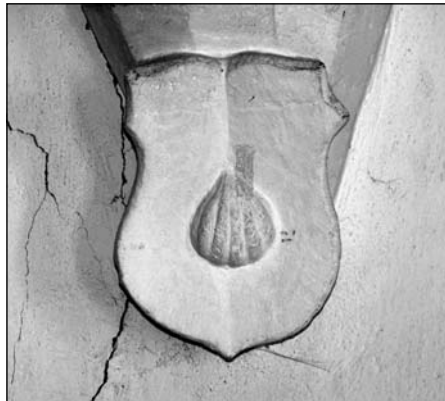
2. Homoródjánosfalva. Az unitárius templom hosszmetsete. Dávid László után

3. Homoródjánosfalva.
Gyámkő zarándokjelvényekkel.
P. Kovács Klára felvételei

4. Homoródjánosfalva.
Gyámkő évszámmal

5. Homoródjánosfalva.
Gyámkő Szent Jakab kagylójával